

Віктор КАРПОВ,

доктор історичних наук,

Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв

ORCID 0000-0002-3446-9187

vvkarpoff@ukr.net

СТАНОВЛЕННЯ СИМВОЛІКИ ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИН ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Мета дослідження полягає у спростуванні твердження про запозичення такого типу військової символіки, як нарукавні знаки у іноземних арміях та доведенні факту запровадження нарукавних знаків у Збройних силах України в результаті побудови комплексної системи військової символіки. Методи дослідження. Вибір дослідницьких стратегій та методів студіювання залежав від поставленої мети. Основою вибору методів дослідження постали засади системності та комплексного підходу. У дослідженні використано історико-хронологічний метод, що дозволив послідовно розкрити процес становлення символіки військових частин, метод аналізу і синтезу, порівняльного аналізу, що дозволило простежити у часовому вимірі розвиток військової символіки Збройних сил України. Використання вказаних методів дослідження сприяло отриманню власних теоретичних результатів. Наукова новизна одержаних результатів полягає у постановці і розробці актуальної теми, яка в науковому вимірі отримала полемічний характер. Обґрунтовано ідею, яка полягає у тому, що військове керівництво вело активну роботу з розробки символіки Збройних сил України. У цій роботі активно використовували потенціал як Збройних сил так і приватних організацій та осіб. Активну роль при опрацюванні емблем відігравали ініціативні військовослужбовці. Висновки. Висловлена ідея запозичення досвіду іноземних арміях у розробленні символіки військових частин

хибно вказує на іноземні коріння символіки нарукавних знаків військових частин української армії та не підтверджується історичними фактами розвитку процесу становлення системи військової символіки. Констатується, що впровадження символіки у Збройних силах України набуло системного та комплексного характеру і нарукавні знаки, як тип символіки, постали елементом і невід'ємною частиною цієї системи у силу логіки цього процесу.

Ключові слова: військова символіка, Збройні сили України, нарукавні знаки, військова частина, запозичення, емблематика.

Karpov V., Doctor of historical sciences, National academy of leaders of culture and arts. Formation of symbols of military units of the Armed Forces of Ukraine. The purpose of the study is to refute the statement on the borrowing of such a type of military symbols as armbands in foreign armies and to prove the introduction of armbands in the Armed Forces of Ukraine as a result of the construction of a comprehensive system of military symbols. Research methods. The choice of research strategies and methods of study depended on the goal. The basis of the choice of research methods were the foundations of systemic and integrated approach. The historical-chronological method was used in the study, which allowed to consistently reveal the process of formation of the symbolism of military units, the method of analysis and synthesis, comparative analysis, which allowed to trace the development of military symbols of the Armed Forces of Ukraine in the time dimension. The use of these methods of research contributed to obtaining their own theoretical results. The scientific novelty of the results is to formulate and develop an actual topic, which in a scientific sense has become polemical. The idea is that the military leadership has been active in developing the symbols of the Armed Forces of Ukraine. In this work, the potential of both the Armed Forces and private organizations and individuals was actively used. An active role in elaboration of emblems was played by proactive servicemen. Conclusions The idea of borrowing the experience of foreign armies in the development of the symbols of military units falsely indicates the foreign roots of the symbols of the arms of the military units of the Ukrainian Army and is not supported by the historical facts of the development of the process of formation of a system of

military symbolism. It is stated that the introduction of symbols in the Armed Forces of Ukraine has become systematic and complex, and the armlets, as a type of symbolism, have become an integral part and an integral part of this system due to the logic of this process.

Key words: military symbols, Armed Forces of Ukraine, armlets, military unit, borrowings, emblems.

Актуальність дослідження становлення символіки військових частин Збройних сил України обумовлена тим фактом, що з часом віддалення від першоджерел відобразити об'єктивні події пов'язані із пропонованою проблематикою стає не просто, а подекуди й складно. Складно з причини того, що очевидці та учасники творення символіки уже не точно пам'ятають події минулого, а якщо й пам'ятають то відображають з урахуванням уже набутого власного досвіду за роки, віддалені від основних подій. Документів з проблеми розробки символіки саме військових частин почасти збереглося не так багато але й достатньо щоби відобразити події минулого. Проте, ті що збереглися, у своїй переважаючій масі у Галузевому державному архіві Міністерства оборони України, документальному фонді Національного військово-історичного музею України та приватних збірках авторів символіки та дослідників, мало вивчаються. Подекуди це призводить до деформації достовірності історичних подій та перманентному виникненню дискусій щодо першоджерел та витоків символіки військових частин. Саме таку дискусію викликало твердження Михайла Слободянюка щодо запозичення досвіду армій іноземних держав при опрацюванні символіки військових частин висловлене ним у опрацьованій дисертації [1] та авторефераті [2].

М.Слободянюк стверджує, що нарукавна символіка «була позичена, як тип військової символіки, з армій іноземних держав» [1, с.27], або «яка в основних рисах запозичила цей тип військової символіки від армій Західного світу з утворенням незалежної України 1991 р.» [1, с.33], чи «яка була запозичена ЗС України від армій провідних країн світу» [1, с.40].

Щоб надати відповідь на це твердження слід розкрити загальний процес становлення символіки Збройних сил України. Дослідники значне місце у своїх працях приділяють становленню та розвитку емблематики у Збройних Силах України і доходять висновку, що в основу символіки військових частин покладений територіальний або регіональний принцип. Становлення та розвиток військової символіки України відбувався самобутньо без впливу закордонних традицій. Інерційний вплив на символіку мали радянські традиції, які поступово втрачали свою смислову семантику і в кінцевому результаті зійшли нанівець.

Аналіз існуючих досліджень та публікацій. Вченими та науковцями доведено, що військова символіка України має глибинне коріння та бере свої витoki з української культури та світосприйняття.¹ Сучасна символіка має основою здобутки різних історичних періодів української державності, які відображені у геральдиці, фалеристиці, вексилології, уніформістиці. Головним чинником, який впливав на розвиток символіки було ототожнення давнього історичного минулого із контекстом становлення сучасної Української держави.

Основний масив документів та оригінальних пам'яток з історії появи та становлення символіки Збройних сил України та інших військових формувань зберігається у Національному військово-історичному музеї України. У фондах музею зберігається частина матеріалів лабораторії з розробки військової форми одягу Тилу Збройних Сил України, що функціонувала до грудня 1995 року, які не потрапили до Галузевого державного архіву Міністерства оборони України. Тут зберігаються і ескізи О.Руденка та перші офіційно вживані нарукавні знаки опрацьовані начальником Генерального штабу Збройних сил України генерал-полковником А.Лопатою [3].

¹ Проблема української військової символіки в історіографії уже стала предметом окремих спеціальних досліджень. У науковому контексті до цієї теми зверталася ціла низка вчених. Фундаментальні роботи з комплексного вивчення символіки загалом та військової зокрема представлені Я. Ісаєвичем, А. Гречило, М. Дмитрієнко, Ю. Савчуком, Б. Якимовичем, М. Чмирем, В. Карповим, К. Гломоздою, В. Вороніним, О. Сокирко, Є. Славутичем, В. Панченко, А. Руккасом, О. Ішуком, Н. Ніколаєнко, М.Ковальчуком, О. Демчучен, Т.Юровою, О.Нашивочніковим, С.Фроловим.

Мета дослідження полягає у спростуванні твердження про запозичення такого типу військової символіки, як нарукавні знаки у іноземних арміях та доведенні факту запровадження нарукавних знаків у Збройних силах України в результаті побудови комплексної системи військової символіки.

Виклад основного матеріалу. Події початкового періоду становлення військової символіки достовірно описані Анатолієм Лопатою у книзі його мемуарів [4]. Вони якнайкраще передають характер та динаміку історичних процесів розбудови нового українського війська. Цитую мовою оригіналу: «Пытаясь решить (и решая) основные вопросы строительства вооруженных сил, мы много времени уделяли повседневным задачам, которые буквально захлестывали нас. Параллельно разрабатывались форма одежды, военная атрибутика, боевые знамена воинских частей ВС Украины и все остальное, так необходимое для армии нового независимого государства.

Мне пришлось возглавлять комиссии по разработке уставов Вооруженных сил Украины и формы одежды... . Первый шеврон на одежду военнослужащего Вооруженных сил Украины я нарисовал лично. Этот эскиз до сих пор хранится в Центральном музее Вооруженных сил Украины². Новые боевые знамена изготавливались и тут же вручались объединениям, соединениям и воинским частям.» [4, с.354].

Доречно буде зауважити, що історія експозиційної та виставкової діяльності Національного військово-історичного музею України розпочалася саме з виставки «Військова символіка України. Нарюкавні знаки (1992 – 1999)». Музеєм у 1999 році було здійснено першу спробу систематизувати, класифікувати та дослідити процес творення нарукавної символіки. Це виявилось не тільки у створених музейних експозиціях та виставках, але й у виданні каталогу «Військова символіка України. Нарюкавні знаки (1992 – 1999)» [13] у якому описано початковий період формування нарукавної емблематики. У передмові до видання нічого не згадується про можливість запозичення іноземного досвіду.

² Національному військово-історичному музею України.

Становлення сучасної системи військових символів проходило у складних умовах. Мова йде про цілеспрямований та організований військовим керівництвом процес опрацювання системи символіки збройних сил, який охоплював усі аспекти. Бойові прапори, прапори видів Збройних Сил, заохочувальні відзнаки Міністерства оборони для військовослужбовців та окремо для військових частин, знаки розрізнення за видами і родами військ, знаки приналежності до певної частини, знаки класної кваліфікації, нарукавні знаки утворюють систему військової символіки [125, с. 1]. Це все було радянським і необхідно було замінити і утворити власну українську систему військової символіки.

Для опрацювання проектів нової військової символіки у 1992 р. в новосформованому Міністерстві оборони України за рішенням міністра генерал-полковника К. Морозова було створено спеціальну комісію [5]. До її складу входили керівники військового відомства і зокрема генерал-полковник І. Біжан (заступник міністра оборони, голова комісії), генерал-полковник А. Лопата (перший заступник міністра оборони – начальник Головного (після перейменування – Генерального) штабу ЗС України, генерал-майор О. Коломійцев (заступник начальника Головного штабу, заступник голови комісії), полковник В. Орявський (начальник відділу Головного штабу, секретар комісії), полковник Л. Шайденков (начальник відділу Речового управління Тилу Міністерства оборони України) та інші. До роботи в комісії залучали фахівців різних управлінь і служб Міністерства оборони, Головного штабу, Тилу та озброєння, науковців, художників і дизайнерів. З них активно працювали підполковник О. Семчук, майори В. Якубенко, А. Куліш, капітан 3-го рангу І. Тенюх, художник О. Руденко, науковець К. Гломозда та інші [128, с. 22].

Аналіз історії опрацювання символіки свідчить, про залежність цього процесу від трансформації радянських військ у Збройні сили України. Сама робота з розробки символіки розгорталася повільно, їй бракувало цілеспрямованості й належної організації. Командири військових частин брали на себе ініціативу розроблення та виготовлення власної символіки. Як приклад,

командир частини капітан 1 рангу А. Карпенко поставив завдання підлеглим розробити символіку 7-ї окремої бригади спеціальних операцій ВМС України [6, с. 31].

Не можна не відзначити той факт, що у ВМФ СРСР, за весь період функціонування цієї частини водолази-розвідники не мали будь-яких нарукавних розпізнавальних знаків на повсякденній формі одягу, що визначали їх належність до цих сил. Це було пов'язано із вимогами збереження військової таємниці. Лише на державні та професійні свята, які проводилися зазвичай у пункті постійної дислокації (о. Первомайський), вони одягали парадну флотську форму одягу [7, с.199-200].

За твердженням С.Фролова, розробку символіки частини спеціального призначення капітан 1 рангу А. Карпенко розпочав виходячи з досвіду провідних морських країн світу щодо популяризації флотських підрозділів і частин спеціального призначення і стимулювання їх особового складу. Майже весь особовий склад брав участь у цьому процесі, але авторами нарукавної нашивки для водолазів-розвідників стали капітан 2 рангу О. Сумароков та мічман Г. Малицький (виконував усі ескізи). За основу емблеми нарукавної нашивки було взято зображення прапора України з малим Державним гербом, під якими розташовано гербовий щит синього кольору з крилами, на щиті зображення морського коника. Щит символізує постійну готовність до захисту інтересів Батьківщини, крила – мобільність, морський коник – невразливість, непередбачуваність та прихованість дій підрозділів бригади. Нашивки з темно-синьою смугою навкоси щита призначалися для військовослужбовців бойових підрозділів, без неї – для решти. Емблема була затверджена наказом Міністра оборони України генерал-полковника К. Морозова від 25 травня 1993 р. № 109 [7, с. 29–33; 8, с. 128 – 135; 9; 10].

Цілковито новою є емблема бригади морської піхоти ВМС України, яка з серпня 1993 року не мала видозмін через вдало опрацьовану композицію. У центрі її – овальний щит голубого кольору зі сріблястою облямівкою у вигляді канату. На щит покладено морський якір, на якому розміщено меч вістрям угору

з двома крилами з боків, що виходять з рукояті меча. Ця композиція покладена в основі на лавровий вінок, що охоплює щит з двох боків. Розробляв емблему безпосередньо особовий склад бригади морської піхоти під командуванням підполковника В. Волошина [11, с. 129].

У початковий період з 1992 по 1995 роки проведено значну організаційну роботу щодо розроблення і впровадження нової символіки одностроїв військовиків української армії. У цій роботі брали участь як відповідні управління й служби Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України, так і організації, що займалися їх виготовленням. До справи залучали також громадський актив та досвідчених, ініціативних військовиків. Це мало практичний результат і закріплено наказом міністра оборони України [12].

До важливих допоміжних елементів військової форми належать нарукавні знаки [13; 14; 15]. Шлях до перших зразків нарукавних знаків був із непростих. Насамперед були розроблені та впроваджені нарукавні знаки для роти Почесної варті, військовослужбовці якої зустрічали офіційні делегації іноземних держав, а також для підрозділів Збройних Сил України, які діяли у складі миротворчих сил Організації Об'єднаних Націй. Найперші нарукавні знаки (автор О. Руденко) ще носять на собі відбиток і вплив радянських традицій, повторюють розмір і форму нарукавних знаків Радянської армії, але й водночас мають за основу елементи національної геральдики [13, с. 3].

Правилами носіння військової форми одягу військовослужбовцями Збройних Сил України запроваджені нарукавні знаки Збройних Сил України. Їх розробка проходила у контексті відпрацювання проектів форми одягу для військовиків. Це є перші офіційно затверджені та визнані знаки. Однак, у наказі не відображена повна картина наявних на той час нарукавних знаків військових частин, розроблених з власної ініціативи та вживаних у армійському житті.

До моменту виходу наказу Міністра оборони України «Про введення в дію Правил носіння військової форми одягу військовослужбовцями Збройних Сил України» свої нарукавні знаки із власною символікою мала військова частина

39288, 23-тя аеромобільна бригада, 1-ша аеромобільна дивізія, бригада аеромобільних військ, що дислокувалася у м. Хиріві, управління і штаб бригади морської піхоти, бригади спеціального призначення, частини Військово-Повітряних сил та багато інших. Однак слід зазначити, що згадані та інші нарукавні знаки, які створювалися за ініціативи військових колективів не мали офіційного визнання правовим шляхом, хоча й використовувалися військовими частинами як офіційні символи.

З'ясовано, що із виходом зазначеного наказу набула сили тенденція до заборони нарукавних знаків, не передбачених наказом. Ситуація докорінно змінилася восени 1996 року, коли міністр оборони України генерал армії України О. Кузьмук дав розпорядження про розробку символіки військових частин та з'єднань. Було поставлене завдання відпрацювати ескізи нарукавних знаків і подати їх через Головне управління виховної роботи до міністерства для розгляду та затвердження. Одночасно створено комісію з доопрацювання військової символіки, яку очолив перший заступник міністра оборони України генерал-полковник І. Біжан.

Хоча комісія зосередила свою увагу на відпрацюванні проектів знаків класної кваліфікації, все ж її робота позитивно вплинула і на стан розробки і впровадження нарукавних знаків. У видах Збройних сил та військових округах були створені геральдичні комісії. Як результат з'явилися нові нарукавні знаки. В основу символіки військових частин покладений принцип використання національних традицій тієї місцевості, де дислокувалася частина.

Про це згадує і М.Слободянюк стверджуючи, що зміни у відношенні командування ЗС України до власної символіки об'єднань, з'єднань, військових частин, установ та закладів наочно проявилися 1996 р. Саме тоді у війська надійшло перше розпорядження про подання на розгляд та затвердження пропозицій щодо їх нарукавних емблем. Значною мірою цьому повороту у відношенні керівництва Збройних сил України до проблематики індивідуальної нарукавної символіки з'єднань та військових частин української армії, авіації і флоту сприяла діяльність Центрального музею Збройних сил України під

керівництвом полковника В. Карпова. Саме завдяки його зусиллям та при безпосередній підтримці дуже позитивно налаштованого до цієї проблеми Міністра оборони України генерала армії України О. Кузьмука, музей почав збирати колекцію перших, стихійно створених за ініціативи самих військовослужбовців, нарукавних емблем частин ЗС України.

У квітні 1996 р. в частини ЗС України поступила телеграма № 115/1/109-т від 25 квітня 1996 р. від генерала В. Ситника, керівника на той час виховної роботи у ЗС України, яка вимагала подати до ГУВР МО України для узагальнення, аналізу і подання МО України на затвердження по два примірника нових нарукавних емблем (в телеграмі вони були названі «нарукавними знаками», як це було у РА). На виконання цієї телеграми з управління виховної роботи ПрикВО були відправлені шість малюнків нових емблем (8-ї обр СпП, 219-ї понтонно-мостової бригади, 1563-ї АБ, 362-го обоо штабу ПрикВО, 4999-ї БЗОТ (військ зв'язку) та 6-ї оаебр), вихідний № 19/199 від 14.08.1996 р. Однак, як видно, очікуваного результату ця телеграма не дала, тому що 19 вересня 1996 р. у війська поступила нова телеграма, тепер вже від начальника ГШ ЗС України генерала О. Затинаяка № 145/1/253-т, яка вимагала до 1 листопада 1996 р. зібрати матеріал, який висвітлює життєдіяльність та бойову підготовку підпорядкованих військ і надіслати до ЦМЗСУ для використання в оформленні виставок на честь 5-ї річниці ЗС України. До таких матеріалів телеграма відносила прапори, вимпели, нарукавні нашивки, обмундирування і спорядження, значки, речі армійського побуту, фотографії, документи, друковані видання, моделі, муляжі з детальною історичною довідкою про них [1, с. 106-107].

Окремо слід сказати про систему нарукавних знаків 72-ї механізованої дивізії авторства В. Пекного. Передусім вона цікава єдиним стилем нарукавних знаків. Емблема 72-ї механізованої дивізії Збройних Сил України виконана на основі історичного герба Білої Церкви (лук з натягнутою тетивою, на якій три стріли). У символіці частин використана традиційна військова арматура (гармати, мечі, сучасна зброя), а також оригінальні символи родів військ і

спеціальних військ, до яких належать частини. Форма єдина для всіх підрозділів дивізії, а зміст змінюється відповідно до призначення конкретного підрозділу та місця його розташування. Кожна військова частина, що входить до складу дивізії, отримала свій геральдичний символ. Він використовується у поєднанні із гербом міста, в якому дислокується частина. Це перший зразок цілісної системи нарукавних знаків [13, с. 4].

За основу символіки найстаршого військового формування Збройних Сил України – 51-ї механізованої дивізії, розташованій на Волині, було взято знак Волині – білий лапчатий хрест на червоному тлі – з поєднанням герба міста Володимира-Волинського – у червоному полі срібний св. Юрій Змієборець, що вражає списом Змія [18, с. 9]. Цей принцип застосовано при розробці нарукавних знаків для 66-ї, 128-ї та 93-ї механізованих дивізій [17, с. 10], 30-ї танкової дивізії [16, с. 168].

Нарукавні емблеми кораблів та частин Військово-Морських сил України з'явилися трохи пізніше, ніж в інших видах Збройних Сил України – у 1994 році. Це пов'язано зі складними проблемами створення українського флоту. Перший крок в утвердженні української символіки зробив командувач ВМС України віце-адмірал Б. Кожин, нашивши на рукавах свого кітеля замість зірки Тризуб. Це викликало величезне обурення серед противників розподілу флоту й створення Військово-Морських сил України. Водночас цей факт ще раз продемонстрував вагу символів для держави в цілому і її Збройних Сил зокрема [14, с. 120].

Аналіз розвитку військово-морської символіки свідчить, що до 1997 року її становлення йшло в річищі загального розвитку символіки Збройних Сил. Опрацьовувалися різноманітні проекти, які потім надсилались до Міністерства оборони, де їх розглядали, але до практичного впровадження справа не доходила. За такої ситуації, як військовики інших видів Збройних Сил, так і на флоті військові моряки самостійно почали впроваджувати свої проекти. Першими були нарукавні знаки морських піхотинців, бригади спеціальних операцій і частин берегової оборони [8]. Свою нарукавну емблему створили

моряки фрегата «Гетьман Сагайдачний». Це була скромна емблема із символом корабля – головою вовка на тлі козацького прапора у вигляді малинового полотнища з жовтим хрестом посередині. Носили її у верхній частині правого передпліччя. Трохи нижче нашивали прямокутник синьо-жовтого кольору з чорним написом «Україна».

Наприкінці 1994 р. у Львові виготовили ще три нарукавні емблеми: для управління 1-ї бригади надводних кораблів, фрегата «Гетьман Сагайдачний» та корабля управління «Славутич». Основою всіх трьох емблем був єдиний символ – військово-морський прапор України, доповнений написами «ВМС УКРАЇНИ» та назвами підрозділів (1 БрНК, U-130, U-510) [19, с. 10].

У березні 1997 року наказом заступника Міністра оборони України – Командувача Військово-Морськими силами України адмірала М. Єжеля було введено в дію положення про новий нарукавний знак «Військово-Морські Сили України» (автор О. Хлобистов) та про нарукавний знак частин ВМС України (автор В. Руденко, севастопольський художник).

Досвід іноземних флотів свідчить, що корабельні символи часто побудовані за єдиним принципом: щит круглої чи ромбовидної форми, на тлі якого розміщена емблема, обрамлена канатом; у верхній частині – планка з назвою корабля, а вгорі щит вінчає корабельна корона. Цей досвід врахував севастопольський художник В. Руденко, котрий розробив досить оригінальну загальну основу корабельних символів, яка не копіювала іноземних аналогів, і водночас відповідала кращим світовим зразкам [20, с. 48].

Систему символів і емблем Військово-Повітряних сил України з 1993 року почав розробляти В. Ляхов. Він вивчав історію вітчизняної військової авіації, зарубіжний досвід, студіював праці з геральдики, емблематики та фалеристики. В результаті, у творчому змаганні з іншими розробниками його пропозиції Командування ВПС прийняло як базові.

В. Ляхов розробив понад 50 типів нагрудних і нарукавних емблем підрозділів, частин, з'єднань та служб ВПС України. Конфігурація й облямування щита, колір стрічки й напису на ній дають змогу визначити статус

формування, поле щита завжди синього кольору. Емблеми частин, підрозділів і з'єднань, зображені на нашивках, розроблено з урахуванням побажань військовослужбовців. Відмітна риса їх – розмаїтість, а проте, можна простежити й певні закономірності: винищувачі любляють зображення стріл і хижаків з родини котячих; у бомбардувальників найчастіше фрагментарне зображення сокола (голова, лапа з розчепіреними пазурами) або ж бомба; серед транспортників найпопулярніші силуети літаків; військово-навчальні заклади не уявляють своїх емблем без лаврових вінків і розгорнутих книжок [21, с. 122].

Централізоване затвердження знаків сприяло сформуванню стрункої одностайної системи відзнак, що відбивають національний характер українських ВПС. Доручивши проектування знаків і емблем відповідальному фахівцеві, українські авіатори дістали досконалу систему відзнак. В основу системи знаків українських авіаторів покладено зображення сокола – птаха українських степів, оспіваного в народній творчості. На знаках літно-підйомного складу силует сокола поєднується зі схрещеними шаблею і перначем, на які покладено щит, на блакитному полі котрого зазначено клас фахівця. Знаки наземного складу являють собою трохи згорнені крила в поєднанні з фаховою емблемою і вінком [22, с. 10].

Отже, керівництво Міністерства оборони України, Командування видів Збройних Сил України вели активну роботу з розробки емблем родів військ і служб, а також нарукавних знаків. У цій роботі активно використовували потенціал як Збройних сил так і приватних організацій та осіб. Активну роль при опрацюванні емблем відігравали ініціативні військовослужбовці. Опрацювання емблем відбувалося у загальному процесі вироблення символіки Збройних сил і мало ті ж особливості. Зокрема, у виборі символів для розрізнення родів військ і служб активно вживалися історичні символи періоду козацтва та Визвольних змагань. У той же час ця тенденція діяла поруч із іншою, коріння якої знаходяться у радянському періоді. Врешті решт національна за характером тенденція отримала визнання, що було закріплено наказом очільника військового відомства.

Висновок. Наукові висновки в історичній науці базуються на комплексному аналізі фактів та джерел. Висловлена ідея запозичення досвіду іноземних армій у розробленні символіки військових частин хибно вказує на іноземні коріння символіки нарукавних знаків військових частин української армії та не підтверджується історичними фактами розвитку процесу становлення системи військової символіки. Впровадження символіки у Збройних силах України набуло системного та комплексного характеру і нарукавні знаки, як тип символіки, постали елементом і невід'ємною частиною цієї системи у силу логіки цього процесу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Слободянюк М.В. Передумови появи та становлення нарукавної емблематики Сухопутних військ Збройних сил України (1992 – 2012): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Інс-т. української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України / Михайло Васильович Слободянюк. – Київ, 2017. – 233 с.

2. Слободянюк М.В. Передумови появи та становлення нарукавної емблематики Сухопутних військ Збройних сил України (1992 – 2012): автореф. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Інс-т. української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України / Михайло Васильович Слободянюк. – Київ, 2017. – 16 с..

3. Карпов В. Генеза загальновійськового нарукавного знаку Збройних Сил України та вимога часу // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв: наук. журнал. – К.: Міленіум, 2015. – № 2. – С.171 – 174.

4. Лопата А.В. Записки начальника Генерального штаба Вооруженных сил Украины. – К.: Издательский Дом «Военная разведка», 2014. – 584 с.

5. Наказ Міністра оборони України від 12 лютого 1992 р. № 12 «О создании комиссии по разработке образцов предметов военной формы одежды для военнослужащих Вооруженных Сил Украины».

6. Белаш Ф. Історія та символіка Морського центру спецпризначення / Ф. Белаш // Морська держава. – 2011. – № 5.

7. Фролов С.М. Створення та розвиток частин спеціального призначення розвідки чорноморського флоту (1953–1992 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22 / Нац. університет оборони України / Сергій Миколайович Фролов. – Київ, 2018. – 231 с.

8. Печенюк І. С., Фурман І. І. Створення символіки Військово-Морських Сил України в 1992–1994 роках / І. С. Печенюк, І. І. Фурман // Воєнно-історичний вісник: зб. наук. праць Нац. ун-ту оборони України. – 2015. – Вип. 4(18). – С. 128–99.

9. ГДА МО України, ф. 6156, Оп. 51146, Спр. 51. Штат № 96/120. 7 окрема бригад спеціальних операцій. 35 арк.

10. Нашивочников О. О. Створення основ Військово-Морських Сил України (1991–1994): дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22 / Нац. університет оборони України / Олександр Олександрович Нашивочников. – Київ, 2016. – 226 с.

11. Карпов В. Розроблення арматурі до одностроїв військовиків Збройних Сил України / Віктор Карпов // Військово-історичний альманах. – 2005. – Ч.1(10).

12. Наказ Міністра оборони України від 12 червня 1995 року № 150 «Про введення в дію Правил носіння військової форми одягу військовослужбовцями Збройних Сил України». – Київ : Варта. – 1995. – 158 с.

13. Карпов В. Військова символіка України. Нарукавні знаки (1992 – 1999 рр.) [каталог нарукавних знаків з фондів Центрального музею Збройних сил України] / В. Карпов. – К. : ЦМЗСУ. – 1999. – 86 с.; іл.

14. Карпов В. Військово-морська символіка України в нарукавних знаках / Віктор Карпов // Військово-історичний альманах. – 2003. – Ч.1(6).

15. Карпов В. Українська військова символіка / В. Карпов, Д. Табачник. – К. : Либідь, 2004. – 272 с.; іл.; Карпов В. Українська військова символіка / В. Карпов, Д. Табачник. – 2-ге вид., доповн. й перероб. – К. : Либідь, 2006, – 264 с.; іл.

16. Карпов В. Військова символіка держави / В. Карпов, Д. Табачник. – К. : Либідь, 2007. – 296 с.; іл.

17. Слободянюк М. Емблематика 93-ї механізованої дивізії / М. Слободянюк // Знак [вісник Українського геральдичного товариства]. – 1997. – № 14.

18. Слободянюк М. Символіка найстаршого військового формування Збройних Сил України / М. Слободянюк // Знак [вісник Українського геральдичного товариства]. – 1999. – № 19.

19. Хлобистов О. Символи українського флоту / О. Хлобистов, М. Слободянюк // Знак [вісник Українського геральдичного товариства]. – 2003. – Ч. 29.

20. Мамчак М. Військово-морська символіка України / М. Мамчак. – Снятин : Прут Принт, 2009. – 72 с.: іл. + 20 с. вкл.

21. Царенко М. Символіка Військово-Повітряних Сил України / Максим Царенко // Військово-історичний альманах. – 2000. – Ч. 1

22. Слободянюк М. Відзнаки Головнокомандувача Військово-Повітряних Сил Збройних Сил України / М. Слободянюк // Знак [вісник Українського геральдичного товариства]. – 2007. – Ч. 41.